

OPLATKA ANDRÁS

„A BÖRÜNKET A LEHETŐ LEGDRÁGÁBBAN ADJUK EL”

Svájc a második világháborúban

■ Az időpont: 1943. június 25. A színhely: Vichy, a németek által ekkor még meg nem szállt, maradék Franciaország „fővárosa”. A szereplők: Roland Krug von Nidda német konzul és Walter Stucki svájci követ. A jelenetet ez utóbbi leírásából ismerjük, jelentéséből, amelyet egy nappal a történetek után küldött kormányának Bernbe.¹ Az eset, írta a követ, működését nem befolyásolja, de figyelmet érdemelhet a svájci–német kapcsolatok megítélésénél.

Történt pedig, hogy a német és a svájci diplomata, akik ugyan nem bizalmas, de barátságos viszonyban álltak (Krug von Nidda felesége Svájc-ból származott), egy este, amely a konzul lakásában eredetileg egy-egy pohár bor mellett kedélyesen indult, éles szóváltásba keveredtek. A német konzul úgy vélte, érthetetlen, hogy a dánok miért gyűlölik az ő országát. Azért, felelte a svájci kolléga, mert Németország Dániát évek óta megszállva tartja, és még meg sem kísérelte, hogy az agresszió okait megnevezze. Ugyan már, hangzott a válasz, miért kell néhány ezred miatt ekkora lármát csapni, kérdezte a konzul, hiszen Európát ellenségeivel szemben muszáj egybekovácsozni. Nos, felelte a svájci követ, éppen ezek az ezredek az okai annak, hogy Svájc kész a legvégsőig védekezni. Német szuronyokon nyugvó Európa elfogadhatatlan éppúgy, mint ahogy elfogadhatatlan lenne, ha a földrész francia, angol, olasz vagy pláne orosz dominancia alatt állna.

A konzul ezt hallva felháborodott: „Európa számára csak német vezetés jöhet számításba. A többiek alacsonyabb rendű népek. Hallatlan, hogy ön, német-svájci, azaz germán létére ezt nem akarja elismerni. De persze önből a bourgeois szelleme

A két lehetőség közötti választás – „ellenállás vagy alkalmazkodás?” – a háború éveiben Svájc központi kérdésévé vált. A társadalom nagy többsége a politikai-szellemi és szükség esetén a katonai ellenállás feltétlen híve volt.

beszél, ami az egész katasztrófáért felelős. Németország fogja Európát vezetni és pedig szocialista módon, vagy Európa elpusztul. A kis európai államok magatartása egyszerűen botrányos, és hogy Német-Svájc is ezt az álláspontot képviseli, ez a legrosszabb. Ahelyett, hogy minket megértenének és nekünk segítenének, ellenségesen állnak velünk szemben. [...] Egyszerűen hallatlan, hogy Svájc, a Német-Svájc hozzáuk hogyan viszonyul.”

Stucki ezek után felállt, és jó diplomataként közölte: nem kíván többé vendég lenni olyan házban, ahol országa ellen efféle vádak hangzanak el. És nem kíván feladni sem, mert ezzel csak további, szükségtelen feszültséget keltene.

A háromnyelvű, hivatalosan semleges Svájcnak az első világháborúban erős belső ellentétekkel kellett megküzdenie, mert a német országrész lakói többségükben a központi hatalmak, a francia és olasz kantonok pedig az antant győzelmét kívánták. A második világháború alatt viszont az ország messzemenően egységes volt; a nemzetiszocialista ideológiára csupán kisebb, szélsőséges szervezetek bizonyultak fogékonynak. A különböző, de szigorúan egyenjogú népcsoportok lakta, erősen föderalizált, demokratikus államszerkezetével a helyi autonómián nyugvó Svájc eleve ellentéte volt a rasszista, centralizált és diktatórikus Harmadik Birodalomnak.

Amit Vichyben 1943-ban egy nyári estén a német konzul kiabálva vetett svájci diplomata kollégája szemére, hogy Svájc, bár polgárainak jó része „germán”, ellenségeként tekint a nemzetiszocialista Németországra, azt – a német-svájciak másféleségét – rövidebbel előtte, 1940-ben Thomas Mann a maga mesteri fogalmazókészségével és kultúrtörténeti ismereteivel így határozta meg: „Nem kívánom felsorolásomban elfelejteni, hogy Svájc németül beszélő része ma a német kultúr hagyomány menedékhelye – nem holott, hanem mert a konföderációhoz tartozó német törzs a főtörzstől politikailag korán elvált, és annak szellemi sorsában csak bizonyos fokig osztozott. Éppen e körülménynek köszönheti, hogy sohasem vesztette el az érzelmi kapcsolatot a nyugat-európai gondolkodással, a természeti jog, a humanizmus és a haladás forradalmi ideáinak világával, és nem volt köze a német-romantikus ellenforradalom azon elfajzásához, ami a nemzetiszocializmusban a maga legnyomorúságosabb szintjére süllyedt le.”²

Kétség nem fér persze ahhoz, hogy efféle magasröptű gondolatok a német-svájci másfajtaságról Hitlert a legkevésbé sem foglalkoztatták. Világképében a kis Svájc leszakadt „germán” területnek számított, amelynek vissza kellett térnie a birodalomhoz. „Nem lesznek többé semlegesek, az ő hivatásuk az, hogy nagyhatalmak csatlósaivá váljanak.”³ Hermann Rauschning szerint Hitler Hollandiát, Svájcot, Dániát és a többi skandináv államot egy európai háború küszöbén saját „zálogjává” kívánta tenni. Rauschningnak, Hitler egykori beszélgetőpartnerének megbízhatósága egyesek szerint kérdéses. Am előrelátása a „Führer” agresszív terveiről a kis államokkal szemben jórészt igaznak bizonyult. A fenyegetettség érzése mindenesetre a késői harmincas évektől egészen a háború befejezéséig végigkísérte a svájci társadalmat és az ország politikai és katonai vezetőit. A hagyományos semlegesség, amely mellett Svájc kitartott, a kormánytól azt követelte meg, hogy nyilatkozataiban állandóan hangsúlyozza: a konföderáció kész védekezni minden támadás ellen, bármely oldalról is jönne az. Valójában azonban mindenki tudatában volt, hogy a svájci államot a tengelyhatalmak, elsősorban Németország és másodsorban – kisebb valószínűséggel – Olaszország veszélyeztetik.

Ha felületesen szemléljük, a tény, hogy Svájc mindkét világháborút épen átvészelte, a 20. század kisebb politikai csodáinak egyike. A csodákra azonban nincs magyarázat; a svájci sikerre van. Pontosabban, hogy a második világháború témájánál maradjunk, vannak ismert okai annak, hogy az ország 1939 és 1945 között miért nem vált hadszíntérre. Nevezzük őket meg: politikai és katonai elszántság ellenállás-

ra; Svájc földrajzi adottságai, amelyek minden támadót nehéz feladatok elé állítanak; a svájci alpesi alagutak fontossága a német–olasz vasúti forgalomban; a svájci ipar szállításai Németország számára; Svájc jelentősége mindkét hadviselő fél részére, mint olyan hely Nyugat-Európa szívében, ahol hála a békés körülményeknek viszonylagos biztonsággal lehetett kéntevekenységet folytatni és informális találkozót rendezni. Mindehhez hozzá kell még tenni a svájci diplomácia rendkívül szívós és kitartó készségét, amellyel kereskedelmi tárgyalásokat folytatott, s biztosította az ország gazdasági túlélését.

Ezek a tények, amelyeknek felsorolása nem teljes – itt csupán a leglényegesebbeket említhetjük –, együtt adnak magyarázatot arra, hogyan sikerült Svájcnak kimaradnia a háborúból. Aki csak az egyik vagy másik tényezőt veszi figyelembe, és minden jelentőséget annak tulajdonít, torz képet kap. Tanácsos továbbá a közhelyet nem elfelejteni: ami megtörtént, nem szükségszerűen történt meg; másképpen is eshetett volna. A kiszámíthatatlannak, a véletlennek is van szerepe a történelemben. A háború elkerülte Svájcot, de ma ismerjük a német haditerveket a kis, szomszédos ország elfoglalására, sőt nyelvterületek szerinti felosztására Németország, Franciaország és Olaszország közt. „Finis Helvetiae” – ez is cél volt tehát.⁴ Végül pedig, ha mi utólag tisztában is vagyunk azzal, hogy Svájc 1940 nyarán, közvetlenül Franciaország összeomlása után volt a legnagyobb veszélyben és azt ezt követő években kevésbé, akkor sem róhatjuk fel a svájci kormánynak, ha egészen 1944 nyaráig igen óvatosan cselekedett, és lehetőség szerint igyekezett kerülni a konfliktusokat Berlinnel. A hadsereg vezetői pedig – szintén érthető módon – még a háború utolsó szakaszában sem zárták ki, hogy a német vezérkar megkísérli Svájcot megszállni és így közvetlen kapcsolatot teremteni a Wehrmachtnek az olasz fronton harcoló csapataival. Történelmi alaptétel, hogy amit mi maiak tudunk, azt az akkoriak gyakran nem tudhatták. A svájciak számára 1944 tavaszán éppen Magyarország sorsa volt intő példa: a német hadsereg még mindig kész és képes arra, hogy kis országokat lerohanjon.

Vizsgáljuk meg a következőkben a fent megnevezett egyes tényezőket, elsőknek az elszántságot az ellenállásra mind politikai, mind katonai vonalon. Kiindulópontunk az „Anschluss” lehet 1938 márciusában, amikor a német haderő bevonult Ausztriába, és Hitler az országot beolvasztotta a Német Birodalomba. Röviddel ezután Bernben a kormány leszögezte: a svájci nép akarata függetlensége megőrzésére egyöntetű és megtörhetetlen; az állásfoglalást a parlament összes frakciója közös nyilatkozatban támogatta, és maga is kinyilvánította, hogy az ország lakói nyelvi, vallási és pártpolitikai különbség nélkül eltökéltek hazájuk sérthetlenségét megvédeni minden támadóval szemben.⁵ Az ellenállási akarat, mint a következőkben látni fogjuk, a háború éve alatt nem volt oly mértékben egységes, mint azt az 1938-as deklarációk sejtetik, de bárki jó lelkiismerettel állíthatja: Svájcba nem lehetett volna puskaelövés nélkül bevonulni, mint ahogy az Ausztriában történt.

A német nemzetiszocializmussal és imperialista, hatalmi politikával szemben álló egységet Hitler svájci hívei csak jelentéktelen mértékben bontották meg. Mint minden európai országban, Svájcban is szerveződtek különböző, egymással gyakran rivalizáló csoportok, amelyek vezetői Hitlernek csodálattal adóztak, és minden fenntartás nélkül az 1933 utáni német utat kívánták követni. Akadt egy-két svájci értelmiségi, aki a nagynémet ügy propagandistájaként Németországban működött. A svájci társadalomban azonban a „frontista mozgalom” nem tudott mély gyökereket verni, mint ahogy jelentős személyiségeket sem volt képes felmutatni. A kormány 1940 novemberében a legagresszívabb szélsőjobbaldali szervezetet, a Svájci Nemzeti Mozgalmat betiltotta. A hadsereg vezetőit már ezt megelőzően nyugtalanította a „frontisták” esetleges befolyása a tisztikarra, és ezért átvilágítást rendelt el. Mindössze hét tiszt bizonyult náci-szimpatizánsnak.⁶

Lényegesen nagyobb tehertételt jelentett az a – nem kevés – svájci állampolgár, aki főleg a világháború első fázisában, a német katonai sikerek csúcspontján úgy vélte, politikailag Svájcnak is alkalmazkodnia kell az „új európai rendhez”. Akik ezt többé-kevésbé fennhangon hirdették, nem voltak Hitler hívei, hanem úgy gondolták, éppen jó hazafiként Svájc érdekében emelnek szót: az ország a katonai konfliktust, a megszállást csak akkor tudja elkerülni, a nehéz időt csak akkor átvészelni és függetlenségét megőrizni, ha a Német Birodalommal szemben engedményeket tesz, és mindent kerül, amit Berlinben kihívásként foghatnak fel. E vonal képviselői közt találunk politikusokat és üzletembereket, diplomatákat és magas rangú katonatiszteket is, akikre erősen hatottak a német hadsereg gyors győzelmei.

A két lehetőség közötti választás – „ellenállás vagy alkalmazkodás?” – a háború éveiben Svájc központi kérdésévé vált. A társadalom nagy többsége a politikai-szellemi és szükség esetén a katonai ellenállás feltétlen híve volt. A nézetek azonban nemegyszer egyes személyeken belül is ellentmondásosan keveredtek. Marcel Pilet-Golaz külügyminiszter, aki 1940-ben a kormánytagok közt évente cserélődő államelnöki tisztet töltötte be, Franciaország eleste után rádióbeszédben úgy vélte honfitársait bátorítani, hogy felhívta őket: ne tekintsenek vissza, hanem előre, megújulásra az új európai körülmények közt. A lakosság az elnök szavait a defetizmus jeleként értékelte. Hans Frölicher, Svájc berlini követe kormányának szüntelenül azt tanácsolta: Svájc saját érdekében tegyen Berlinnek engedményeket, kövesse a német példát, és lépjen ki a Népszövetségből, vonja vissza diplomáciai képviselőit a németek által elfoglalt államokból, és regulázza meg a Németországról ellenségesen író svájci sajtót. Még Henri Guisan tábornok is, a hadsereg fővezére, aki fáradhatatlanul küzdött, hogy az ellenállás szellemét ébren tartsa, s aki német támadás esetén minden lehetséges eszközzel védelmezni kívánta az országot, a kormánytól a svájci lapokkal szemben az előcenzúra bevezetését követelte.⁷

A helvét sajtó kemény diónak bizonyult. Ausztria megszállása után német nyelvetű területen immár csak a náciknak alávetett lapok léteztek – a német-svájci újságok kivételével. Ezek azonban, köztük főleg az ország határain túl is olvasott, vezető lapok, a *Neue Zürcher Zeitung*, a berni *Der Bund* és a *Basler Nachrichten*, jóllehet őket Németországból kitiltották, a „Führer” szemében vörös posztónak számítottak. Hitler és környezete képtelen volt napirendre térni afelett, hogy Svájcban még mindig léteztek német nyelven írt lapok, amelyek nem a náci diktatúrát és nagyhatalmi törekvést szolgálták. A német diplomácia számtalanszor tiltakozott a svájci újságok élesen kritikus hangja miatt, és – eredménytelenül – követelte Willy Bretscher, Gerhart Schürch és Alber Oeri, a három, fentebb említett lap főszerkesztőjének leváltását. A német sajtó ugyanakkor tajtékzott Svájc ellen, vádolta a svájci szerkesztőseket, hogy nem semlegesek, a kormányt, amiért nem avatkozik közbe, és az egész kis országot érintő, súlyos következményekkel fenyegetődött.

Miért kell az amúgy is kiszámíthatatlan és mérhetetlenül erősebb északi szomszédot ingerelni? – kérdezte Svájcban nem egy jószándékú ember. Voltak pláne olyanok, akik úgy vélték, a svájci sajtó, a svájci oldal felelne azért, ha a német csapatok átlépnék a határt. A válasz erre úgy hangzott: szarvashiba agresszió esetére eleve kinyilvánítani, hogy a megtámadott, nem a támadó a bűnös; az ország hivatalos, külpolitikai semlegessége pedig soha nem jelentette azt, hogy az államtól független magánszférán belül véleményeiben bárki semlegességre lenne kötelezve; és hogy a sajtószabadság éppen azon polgárjogok, azon értékek egyike, amelyek a megőrzendő és megvédendő svájci demokráciát a német diktatúrától megkülönböztetik.

Pedig a svájci sajtó ezekben az években nem volt teljesen szabad. A parlament a háború kezdetén a kormánynak bizonyos teljhatalmat adott, ezen belül lehetőséget a sajtó ellenőrzésére. Ez elsősorban a hadititkok védelmét volt hivatott szolgálni, de

hamarosan egyre jobban kiterjedt a német érzékenység kímélésére is. Ne cibáljátok a ragadozó vadállat bajuszát! – kérte a kormány, s ezzel a szerkesztőket lényegében öncenzúrára szólította fel. A hatóságok beavatkozási eszközei közt a megintés, a szigorúbb figyelmeztetés, egyes kiadások elkobzása és a büntetendő lap ideiglenes vagy végleges bezárása szerepelt.⁸ Előcenzúra bevezetésére nem került sor.

Kétségtelen, hogy a svájci sajtó önfegyelmet gyakorolt, tartóztatta magát, vagy csak a sorok közt éreztette véleményét. De kétségtelen az is, hogy gyakran nem volt hajlandó a szájkosarat elfogadni. 1940 májusában, amikor a Wehrmacht Hollandiát és Belgiumot megtámadta, majd elfoglalta, a *Neue Zürcher Zeitung* kommentárjában ez állt: „Ezt a szöszegést és büntettet a nemzetközi jog és két független, semleges állam ellen a berlini kormány ismét egy megelőző akció kifogásával követi el. Az ismert komédia ismétlése a szégyentelenül felcserélt szerepekkel [...] Németországon kívül senkit sem fog megtéveszteni.”⁹ Majd 1940 júliusában Willy Bretscher, a lap németek által hevesen támadott főszerkesztője az igazgatótanácsnak feltette a kérdést: vajon változzon-e az újság irányvonala, álljon-e a lap önként be az alkalmazkodni akarók köz? Bretscher felelete, amellyel a tanács egyetértett, így szólt: a meghunyászkodás a svájci közönség számára érthetetlen lenne, és fatális jelzéseként is hatna, hogy az ország tulajdon értékeit sutba dobja. „Az árulás és az önfeladás biztosan nem hozna megmenekülést. [...] Ami engem illet, hiszek a bibliai szavak igazságában: aki meg akarja menteni az ő életét, elveszti azt.”¹⁰

Aki semmi esetre sem gondolt önfeladásra, az Henri Guisan tábornok volt. S ezzel immár a politikai után a katonai témánál tartunk. A hagyomány szerint a svájci hadseregnek csupán egyetlen tábornoka van, és ennek is csak háborús időben, főparancsnokként jár e rendfokozat. A parlament 1939. augusztus 30-án, két nappal a világháború kitörése előtt a 65 esztendőes Guisant, a legidősebb hadtestparancsnokot választotta tábornoknak. Guisan a francia nyelvű Vaud kantonból származott, és bár jól beszélt németül, már magát a tényt, hogy a választás rá, a francia-svájcira és nem egy német-svájci tisztre esett, jelzéseként lehetett felfogni.

Svájc szeptember 2-án mozgósított, ami a milíciarendszerben, ahol minden hadköteles és a seregben kiképzett férfi saját egyenruháját és kézifegyverét otthon őrzi, annyit jelentett, hogy a legrövidebb időn belül 430 ezer katona vonult be; ehhez körülbelül 200 ezer főt kell még hozzáadni, ennyire rúgott azoknak a száma, akik valamilyen szolgáltatásban a hadsereg rendelkezésére álltak. A Wehrmacht lengyelországi hadjárata és az 1940-es nyugat-európai támadása közötti hónapokban, a „*drôle de guerre*” (furcsa háború) alatt a svájci katonák egy része visszatérhetett a civil, illetve a gazdasági életbe. 1940. május 10-én aztán újabb mozgósítás következett, amely után immár 700 ezer ember állt a hadsereg kötelékeiben.¹¹ Mindez egy akkor négyemillió lélek által lakott országban.

A svájci katona képzettsége és szellemisége kiváló volt, de ugyanez a hadsereg felszereléséről nem mondható el. Mint számos nyugat-európai ország, köztük fatális módon Nagy-Britannia, a harmincas években a fegyverkezés terén Svájc is sok mindent elmulasztott. A hadsereg nem rendelkezett páncélosokkal, és különösen hiányoztak a páncéltörők és a légvédelmi tüzérségi eszközök. A következő években – elsősorban a belföldi fegyvergyártásnak köszönhetően – több mindent sikerült pótolni.

Amikor Guisan tábornok átvette a fővezéri tisztelet, minden illúziótól mentesen tudatában volt, hogy támadás esetén óriási német túlerővel állna szemben. Mégis mindent megtett, hogy fenntartsa katonái harci szellemét, és az egész országot meggyőzze: a védelmi küzdelem nem lenne kilátástalan. Guisan politikai-katonai felfogása – ha úgy tetszik: doktrínája –, amit a kormánnyal szemben a háború éveitől mindvégig képviselt, röviden így hangzott: minden potenciális ellenséges hatalomnak tisztában kell lennie azzal, hogy a belépőjegyért Svájcba rendkívül magas árat

kell fizetnie, mert a kis ország elkeseredetten fog védekezni: „A bőrünket a lehető legdrágábban adjuk el.”

Guisan kezdetben két szövetséggel számolt: Franciaországgal és a svájci földrajzi adottságokkal. Az elsőt, miután a francia katonai ellenállás 1940 kora nyarán összeroppant, hamar le kellett írnia. Ez súlyos veszteséget jelentett, mert a francia és a svájci hadsereg között titkos megállapodás létezett az együttműködésről, ha a Wehrmacht megkísérelne Svájcba bevonulni. Guisan eredetileg az ország megvédendő északnyugati határainál francia erőket feltételezett, és a svájci hadtesteket észak-északkeleten összpontosította. Erről az elképzelésről le kellett mondania.

A másik szövetséges, a földrajz megmaradt. Svájc területe mindössze 41 ezer négyzetkilométer, de az ország felülete rendkívül tagolt. A Boden-tótól Genfig terjedő középső, dombos, mérsékelt magas, hegyvidékes sávban – németül: Mittelland – él a lakosság zöme; itt vannak a nagyobb városok és ipari létesítmények. A határt Németország felé északkeleten a Rajna, északnyugaton Franciaország felé pedig a helyenként 1800 méter magasságot elérő Jura hegység alkotja. A Mittellandtól délre húzódik az országon végig az Alpések lánc, ennek déli lábánál terül el az olasz nyelvű Ticino kanton.

Franciaország összeomlása után a svájci vezérkar új stratégiáról döntött. Belátta, hogy német agresszió esetén a Mittellandot nem képes tartani. Északon – a határokon és egy, emögött húzódó védvonalon – csapatokat ugyan megtartott, de ezeknek csak az első buktatódrót szerepét szánta. A hadsereg kemény magja, 300 ezer fő viszont befészkelte magát az Alpokba, a Réduit-nek (redukált, korlátozott térségnek) nevezett állásokba. Guisan tábornok, aki a katonai vezetés lélektani mestere is volt, Franciaország veresége után a Svájc számára legkilátástalanabb helyzetben 1940 júliusában a Vierwaldstätti-tó partján fekvő, alpesi Rütli tisztásra rendelte a tisztikar mintegy 450 legfelső tagját. Itt, ahol a legenda szerint a 13. század végén az első svájci államszövetséget esküvel megkötötték, keményen érvelt amellelt, hogy az ellenállásnak továbbra is van értelme, sikerre kilátása, és vázolta a Réduit tervét.

A Réduit mögötti taktikai elgondolás egyszerű volt: a szűk alpesi völgyek mind a német légierő, mind a páncélosok számára kedvezőtlen területet jelentenek. A politikai-stratégiai elgondolás pedig úgy szólt, hogy az ellenállás itt akár évekig folytatható, és a svájci hadsereg közvetlen közelben tart két zálogot a kezében: a 15 kilométer hosszú Gotthard és a csaknem 20 kilométeres Simplon vasúti alagutat. Olaszország és Németország, a két tengelyhatalom árucseréjében az alagutak jelentősége elsőrangú volt, és a svájci oldal mindkettő berobbanását kilátásba helyezte, mihelyt az első német katona beteszi a lábát az országba.

A lényegében a mai osztrák határtól a Genfi-tóig terjedő Réduit az ezt követő hónapokban és években egyre jobban kiépült. A turista a svájci Alpokban mindmáig bukkanhat parasztházaknak álcázott vasbeton bunkerekre, tüzérségi állásokra, amelyek völgybejáratokat vagy hágókhoz vezető utakat voltak hivatottak védeni. A Réduit-koncepciónak ugyanakkor több kritikusa is akadt, aki azzal érvelt, hogy a hadsereg a civil lakosságot sorsára hagyja, és a Mittellandot, Svájc legértékesebb részét kiszolgáltatja az ellenségnek. Polgári személyeknek a Réduit sziklába vágott barlang-kaszárnyáiban, muníció- és élelmiszerraktáraiban valóban nem lehetett helyet szorítani. A Mittelland jelentősebb ipari és infrastrukturális berendezéseit viszont a katonaság előkészítette arra, hogy ne kerüljenek német kézbe, és támadás esetén fel lehessen őket robbantani.

Am a földrajz nemcsak szövetséges, hanem ellenség is volt. Franciaország német megszállásával ugyanis bezárult a tengelyhatalmak gyűrűje Svájc körül. (Végérvényesen ez 1942 novemberében történt meg, amikor a németek Franciaország déli részét is birtokba vették, valójában azonban már 1940 nyarán, mert Vichy-Fran-

ciaország német szatellitnek számított.) Svájc lényegében nem rendelkezik semmiféle nyersanyaggal, és a kiterjedt alpesi részén terméketlen ország az élelmiszerek területén sem önellátó. A náci Német Birodalomnak és a fasiszta Olaszországnak a kereskedelem leállításával néhány hónapra lett volna szüksége, hogy a konföderációt életképtelenné tegye. Svájc mindenekelőtt energiahordozók behozatalára volt ráutalva, amelyek közt a Németországból érkező szén volt a legfontosabb. A kétszerkettő logikájából következett, hogy Svájcnak saját túlélése érdekében Németországgal kereskednie kellett és cserébe a német szállításokért ipari termékekkel fizetnie.

A nemzetközi jog fegyveres konfliktusok esetén a semlegeseknek előírja, hogy kereskedelmüket a lehetőség szerint mind egyik, mind másik háborús féllel a szokott mértékben folytassák. Svájc valóban ezt tette, de ez csak keserves tárgyalások és engedmények eredményeként volt lehetséges, hiszen a tengelyhatalmak és a nyugati szövetségesek egymás ellen külkereskedelmi zárlatot hirdettek meg, és rossz szemmel nézték, hogy Svájc ezt akár kis mértékben is áttörte. A legkényesebb kérdésnek természetesen a fegyveripar termékei számítottak. E téren Svájc kivitele Franciaországba és Angliába a háború első két évében felülmúlta a Németországba irányuló exportot, majd az 1940/41-ben beállt kényszerhelyzetben a képlet Németország javára radikálisan megváltozott.¹² Ugyanakkor Svájc számára ezek a kivitelek, amelyek az általánosan elfogadott szám szerint a német hadiipar teljesítményéhez egy százalékkal járultak hozzá, bizonyos biztonsági garanciát is jelentettek: amíg folynak, Németország nem abban érdekelt, hogy a kis, déli szomszédot megtámadja, és ott romba dönt üzemeket vegyen át.

Svájc azonban bizonyos mértékig a tengelyhatalmak gyűrűjében is képes volt a nyugati szövetségesekkel kereskedelmi forgalmat fenntartani. Ez főleg a genovai kikötőn keresztül zajlott, amelyet az olasz hatóságok a svájci és a Svájcba irányuló szállítmányok elől nem zártak le. A fasiszta Olaszország Svájchoz különösen viszonyult. Egyrészt el-elhangzott, hogy Itália a svájci Ticino kantonra és Graubünden kanton déli, olasz nyelvű völgyeire igényt tart. Másrészt viszont Mussolini többször rokonszenvvel említette Svájcot, aminek a magyarázata nyilván abban keresendő, hogy a „Duce” a félelmetesen hatalmas német szövetséges és tulajdon országa közt továbbra is szívesen látott egy kis ütközőállamot.

A Németországgal a háború éveiben fennálló gazdasági kapcsolatokon belül rendkívül összetett, külön fejezetet képez az aranykereskedelem. Röviden, leegyszerűsítve: a Svájci Nemzeti Bank mind az Egyesült Államoktól, mind Németországtól nagymértékben vásárolt aranyat, amit részben újra eladott. Ezek a műveletek a svájci gazdaság, pontosabban a svájci frank védelmét szolgálták. Az ország valutája ugyanis egyike volt a keveseknek, amelyekkel ezekben az években az egész világon kereskedni lehetett; a frank ezért mindkét háborús fél által igen keresett volt, s így állandóan a felértékelődés veszélyeztette. A svájciak játékterét igen korlátozta az a tény, hogy a háború kezdetén aranytartalékaik jelentős részét az Egyesült Államokba menekítették, Washington viszont az ott fekvő európai javakat zárolta, és csak 1945 után szolgáltatta vissza. Svájc morális problémája abból eredt, hogy már a háború vége előtt világossá vált: a Németországtól vásárolt arany egy része csak a Wehrmacht által megszállt országok Nemzeti Bankjaitól származhatott. Svájc emiatt az 1946-ban kötött Washingtoni Egyezmény értelmében 250 millió frank értékű aranyat a szövetségeseknek visszaadott.

Nem foglalkozunk itt az úgynevezett „alvó számlákkal”, azzal, hogy svájci bankok a holokausztban meggyilkolt, külföldi zsidók náluk letétbe helyezett pénzét az utódoknak korrektül visszaszolgáltatták-e vagy sem. A téma főleg a kilencvenes években sok port vert fel, de a probléma maga nem a világháború alatt, hanem utá-

na keletkezett. Szólni kell viszont egy másik, nem kevésbé vitatott kérdéstről, a menekültekről.

A Svájcban felvett idegenek számát megadni szinte lehetetlen, mert e szám a háború alatt többször változott. Franciaország veresége után Svájc 1940 nyarán 30 000 francia, 12 000 francia oldalon harcoló lengyel és 600 belga katonát fogadott be és internált a nemzetközi előírásoknak megfelelően. Mindehhez még 8000 civil menekült járult. A franciák egy része viszont később, még a háború alatt visszatért hazájába. Olaszország kapitulációja után 26 000 olasz katona és 12 000 polgári személy talált Svájcban menedékre. A civil menekültek száma 1944 őszén közeledett a 100 ezerhez.¹³

Igen eltérőek a számok a tekintetben is, hogy Svájc hány zsidó menekültet fogadott be, és hánynak felvételét tagadta meg. Tény ugyanis, hogy az ország 1942 augusztusában határait a menekültek előtt lezárta, és ezt a rendelkezést csak 1944-ben vonta vissza. Történt ez annak ellenére, hogy a svájci sajtóban már 1942 őszén olvashatók voltak hírek a Kelet-Európában zajló náci tömeggyilkosságokról, bár a megsemmisítő táborok valóságát a svájci hatóságok ekkor még nem ismerhették. Mégis szégyenteljes tény (és elsősorban a svájci idegenrendőrség főnökének antiszemitizmusára vezethető vissza), hogy egyes esetekben zsidó menekülteket az általuk már elért svájci területről toloncoltak ki a szinte biztos halálba. Tény viszont az is, hogy a merev kormányrendelet ellenére nagyon sok függött a határőr vagy a rendőr emberségétől, akivel a menekült elsőként találkozott. Az általánosan elfogadott adatok szerint Svájc mintegy 25 ezer zsidó menekültet fogadott be, és ugyanennyit utasított vissza. Ez utóbbi számot azonban Serge Klarsfeld francia történész és „nácivadász” legújabbán kétségbe vont. Kutatásai szerint, mint írta, az elutasított zsidók száma nem haladta meg a háromezret.¹⁴

Bárhogy is volt, ma Svájcban lényegében mindenki azt vallja, hogy az 1939 és 1945 közötti menekültügyi politika nem az ország történelmének aranylapjain áll. Méltányosnak tűnik a vélemény, ami így szól: „Svájcnak több üldözött zsidót kellett volna befogadnia, bár nyilván nem hárulhatott a feladat a kis országra, hogy Európa teljes zsidóságát megmentse; jelenleg sem képes azonban senki meghatározni, hogy a »többet« és a »mindenkit« közötti határ hol húzódott volna.” Ehhez hozzá kell tenni még egy érvet. Svájc számára a menekültek felvétele nemcsak gazdasági, hanem biztonsági kérdés is volt. Nem lehetett tudni, irracionális dühében hogyan reagál a Berlinben egyeduralgoló „Führer”, ha Svájc korlátlanul az európai zsidók menhelyévé válik.

Nyilvánvaló, az, hogy Svájc a háborút elkerülte, nem csak politikai és katonai elszántság eredménye volt; jó néhány kevésbé hősies, opportunistá, esetleg cinikusnak is nevezhető döntés és elem is közrejátszott. De óvakodjunk mai moralistaként bárki felett pálcát törni. Akik annak idején határoztak, nem jó és rossz, hanem legtöbbször csak rossz és még rosszabb között választhattak.

A vélemények megoszlanak, és persze attól függően, hogy ki ítél, már a korban is erősen eltértek. Hitler, aki a svájci demokráciát megvetette, állítólag azt mondta: Svájc, ahol mind a diplomáciai, mind a kémszolgálati és devizakereskedelmi akciók folyhatnak, s ahonnan a német hadiipar fontos szállítmányokat kap, ily állapotban hasznosabb, mint ha Németország erőszakkal a maga csatlósává tenné.¹⁵ E „nagylelkűség” persze abban a meggyőződésben fogant, hogy Svájc sorsa a német végső győzelem pillanatában amúgy is a Harmadik Birodalom kezében lesz majd.

Churchill viszont a háború vége felé egy, Eden külügyminiszterhez intézett és Svájcban gyakran idézett levélben úgy foglalt állást, hogy az európai semlegesek között Svájcot illeti a legnagyobb elismerés. Jelentéktelen, írta a brit kormányfő, hogy Anglia túl keveset kapott Svájctól mindabból, amit megkapni kívánt, mint ahogy az

sem játszik szerepet, hogy a svájciak Németországnak esetleg túl sokat adtak, mert életben akartak maradni. Svájc, szögezte le Churchill, demokratikus ország, amely hegyeiben önvédelmet folytatott szabadságáért, s bár lakossága etnikailag különböző, szellemileg messzemenően a szövetségesek oldalán állt.¹⁶

■ JEGYZETEK

1. *Documents diplomatiques suisses 1848-1945*. Benteli Verlag, Bern, 1997. 14. k. 1221–1223. A továbbiakban: *Documents*.
2. Thomas Mann: *Brief über die Schweiz*. In: *Tagebücher 1940-1943*. S. Fischer Verlag, Frankfurt a. M., 1982. 1035.
3. Hermann Rauschnig: *Hitler m'a dit*. Coopération, Paris, 1939. 146–147.
4. Klaus Urner: „Die Schweiz muss noch geschluckt werden!“ *Hitlers Aktionspläne gegen die Schweiz*. Verlag NZZ, Zürich, 1990. elsősorban 48–55. és 161–177.
5. Alice Meyer: *Anpassung oder Widerstand. Die Schweiz zur Zeit des deutschen Nationalsozialismus*. Verlag Huber, Frauenfeld, 1966. 62–63. A továbbiakban: Meyer.
6. Willi Gautschi: *Le Général Guisan*. Edition Payot, Lausanne, 1991. 166–167. A továbbiakban: Gautschi.
7. *Documents*, 13. k. 745–746.
8. Georg Kreis: *Zensur und Selbstzensur. Die schweizerische Pressepolitik im Zweiten Weltkrieg*. Verlag Huber, Frauenfeld, 1973. 59.
9. *Die Neue Zürcher Zeitung im Zeitalter des Zweiten Weltkriegs 1930-1955*. NZZ, Zürich, 1955. 230.
10. Uo. 240–241.
11. Gautschi, 83. és 178.
12. *Documents*, 15. k. 847–848.
13. *Documents*, 15. k. 710.
14. Klarsfeld cikke a *Le Temps* című genfi napilapban, 2013. április 26.
15. Gautschi, 222.
16. Winston S. Churchill: *Der Zweite Weltkrieg*. VI. k. 437. Scherz Verlag, Bern, 1954.

